

Diagnozy, doświadczenia, praktyki

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6834

NOWA DROGA – RESOCJALIZACJA NA *CAMINO DE SANTIAGO*

FRANCISZEK MRÓZ

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6380-387X>

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

JACEK MATUSZCZAK

Stowarzyszenie „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”

Wprowadzenie

Poznanie świata przez turystykę jest głównym elementem jej funkcji wychowawczej i edukacyjnej (Gaworecki, 2010). W ostatnim dwudziestolecu obserwuje się w przestrzeni turystycznej i pielgrzymkowej renesans wędrówek i pielgrzymek średniowiecznymi szlakami pielgrzymkowymi – *Camino de Santiago*, *Via Francigena*, *Jerusalem Way*, *Pilgrims' Way* z Winchester do Canterbury oraz Drogi św. Olafa (Maak, 2010; Mróz, 2017; Mróz, 2019; Onorato, Rizzi, 2017). Szczególną popularnością cieszy się Droga św. Jakuba – *Camino de Santiago* – sieć szlaków pielgrzymkowych prowadzących do katedry w Santiago de Compostela. Obecnie *Camino de Santiago* jest najbardziej znanym, chrześcijańskim szlakiem pielgrzymkowym i kulturowym na świecie. Ranga szlaku, walory kulturowe i przyrodnicze *Camino de Santiago* oraz indywidualny charakter pielgrzymowania – wędrowania, to główne czynniki, które zdecydowały o „wykorzystaniu” przestrzeni Drogi św. Jakuba w programie resocjalizacji więźniów. Projekty tego typu realizowane są już od ponad dwudziestu lat w Belgii, Francji i Hiszpanii, a od 2013 r. również w Polsce. „Nowa Droga” to innowacyjny projekt wprowadzony przez Stowarzyszenie „Postis” z Lublina, areszt śledczy w Lublinie przy współpracy i patronacie archidiecezji lubelskiej. Projekt ten opiera się na kilkutygodniowej, miesięcznej wędrówce więźnia, który prosto z zakładu karnego wyrusza wraz z opiekunem na Drogę św. Jakuba z Lublina do Krakowa.

Celem badań, zasygnalizowanych w tytule opracowania było przedstawienie Drogi św. Jakuba jako przestrzeni resocjalizacji młodych więźniów. Autorzy prezentowanego opracowania od 2006 r. prowadzą badania i obserwacje na odcinkach *Camino de Santiago* i szlakach pielgrzymkowych w Europie. W opracowaniu wykorzystano obserwacje i wywiady pogłębione, które przeprowadził Jacek Matuszczak w trakcie ponad 30 wędrówek z więźniami, pełniąc funkcję opiekuna w projekcie „Nowa Droga”.

Droga św. Jakuba – szlak na którym „umiera stary człowiek i rodzi się nowy człowiek”

Droga św. Jakuba to istniejący od ponad 1000 lat szlak pielgrzymkowy prowadzący do sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela, gdzie według Tradycji znajdują się relikwie św. Jakuba Starszego Apostoła – pierwszego męczennika wśród Apostołów. To na tym szlaku – jak podkreślał Johann Wolfgang von Goethe – rodziła się świadomość europejska (Jan Paweł II, 1982). Początki pielgrzymek do Composteli sięgają IX w., a ich nasilenie przypada na XII–XIV wiek. Na rozwój pielgrzymek na tym szlaku oraz samego kultu św. Jakuba wpłynęło odkrycie w 813 r. marmurowego sarkofagu z ciałem Apostoła. Według przekazów miał tego dokonać pustelnik Pelagiusz, który pewnej nocy zauważył „deszcz” gwiazd spadających na wzgórze, w którym znajdowało się rzymskie mauzoleum z relikwiami św. Jakuba. To nad tym mauzoleum w XII w. zbudowano wspaniałą katedrę św. Jakuba, która stała się jednym z trzech najważniejszych chrześcijańskich ośrodków pielgrzymkowych w średniowieczu (Alarcón, 2018; Jackowski, Sołjan, 2008). W XIII wieku *Camino de Sancti Jacobi* przemierzało każdego roku 500 tys. pielgrzymów (Murray i Graham, 1997). Ranga szlaków pielgrzymkowych do Composteli zmalała w okresie reformacji, a następnie XVII i XVIII w., kiedy Europę dotknęły fale walk religijnych, epidemii, klęsk żywiołowych, rewolucja francuska i wojny napoleońskie. Średniowieczny szlak pielgrzymkowy prowadzący do Composteli uległ stopniowemu zapomnieniu. Ponowny renesans *Camino de Santiago* nastąpił po pielgrzymce papieża Jana Pawła II do Santiago de Compostela w 1982 roku. Jan Paweł II przy grobie św. Jakuba Apostoła wygłosił przemówienie nazwane „Aktem Europejskim”, w którym przypomniał światu rangę sanktuarium w Composteli, które „stało się w ciągu wieków punktem przyciągania dla Europy i dla całego chrześcijaństwa” (Jan Paweł II, 1982, s. 29). W październiku 1987 r. szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela został uznany przez Radę Europy za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy. Już pod koniec lat 80. XX w. w Hiszpanii i Francji rozpoczęto prace nad odtworzeniem tego średniowiecznego traktu. W 1993 r. i 2015 r. (na terytorium Hiszpanii) oraz w 1998 r. (na obszarze Francji) *Camino de Santiago* zostało wpisane na listę światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego UNESCO (Mróz, 2016b; www.whc.unesco.org/en/list/669).

Droga św. Jakuba nazywana jest często „najpiękniejszą drogą świata”, „drogą życia i przemiany” oraz „główną ulicą Europy” (Jackowski, Sołjan, 2008; Mróz, 2016b). Dziesiątki tysięcy osób, które wracają z *camino*, spisując wspomnienia w pamiętnikach lub na portalach społecznościowych podkreślają, że wędrówka *Camino de Santiago*

uczy pokory i cierpliwości, że z *camino* wraca się lepszym, a po przyjeździe do Composteli „umiera stary człowiek i rodzi się nowy” (Mróz, 2015). Droga św. Jakuba nazywana jest często drogą życia – drogą, na której wiele osób szuka przede wszystkim spotkania „z samym sobą” – spojrzenia w głąb siebie. Pielgrzymowanie – wędrowanie *Camino de Santiago* to czas refleksji nad własnym życiem, czas poznania samego siebie i czas stawiania nowych celów w życiu. *Camino* to droga, na której z każdym krokiem następuje przemiana życia, przełamanie fizyczne i duchowe. Z tego też względu na *camino* wędrują także osoby niewierzące, poszukujące wiary oraz osoby religii pozachrześcijańskich. Popularne wśród caminowiczów zdanie: „to nie droga jest trudnością, to trudności są drogą” – doskonale oddają specyfikę *Camino de Santiago* (Mróz, Mróz, 2012).

Droga św. Jakuba jest obecnie najbardziej rozpoznawanym chrześcijańskim szlakiem pątniczym i kulturowym na świecie, którym w ciągu roku wędrują mieszkańcy ponad 160 krajów świata. W 2018 r. w Biurze Pielgrzymkowym Arcybiskupstwa Santiago de Compostela zarejestrowano rekordową w czasach nowożytnych i współczesnych liczbę 327 378 caminowiczów – tj. osób przybyłych do Santiago de Compostela, które otrzymały „Compostelę” (dokument potwierdzający odbycie pielgrzymki do grobu św. Jakuba – przejścia pieszo ostatnich 100 km *Camino de Santiago* lub przejechania jej konno 100 km, bądź 200 km na rowerze) (<https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/>).

Droga św. Jakuba – przestrzenią resocjalizacji młodych przestępców

O ogromnej popularności wędrowek Droga św. Jakuba decyduje bez wątpienia rangą szlaku, którym przez dwanaście stuleci pielgrzymowało miliony osób, dziedzictwo religijne, kulturowe i historyczne szlaku, a także – a dla wielu caminowiczów przede wszystkim – indywidualny charakter pielgrzymowania. Ten indywidualny charakter compostelańskiej wędrowki jest kluczem do pielgrzymowania w głąb siebie. Arcybiskup Julián Barrio Barrio, metropolita Santiago de Compostela podkreśla, że „szlak św. Jakuba pomaga nam spotkać się z samym sobą. Kluczowe zawsze będzie spotkanie z samym sobą, jako pewien początek, ponieważ jest to warunek, żeby spotkać się z drugim człowiekiem, a przede wszystkim z Panem Bogiem” (Mróz, 2016a, s. 190). W pielgrzymowaniu – wędrowce Droga św. Jakuba ważną rolę odgrywają również osoby, których spotyka się po drodze, a także inni pielgrzymi. Dla wielu caminowiczów to spotkanie i nawiązanie relacji jest jednym z najcenniejszych doświadczeń w drodze.

Specyfika wędrowek *Camino de Santiago* i bogactwo przestrzeni szlaku zostały dostrzeżone i wykorzystane w programach resocjalizacji więźniów. Pierwsze tego typu projekty powstały w latach 90. XX w. we Francji i w Belgii. Za propagatora takiej metody resocjalizacji uznaje się francuskiego podróżnika, dziennikarza i pisarza Bernarda Olliviera (ur. 1938 r.), który po śmierci ukochanej żony Danièle i po przejściu w 1998 r. na emeryturę postanowił rozpocząć nowy etap życia – jak podkreśla „najbogatszy i najważniejszy okres [...] życia, który najlepiej oddaje osobowość” (Ollivier, 2011, s. 10). Pierwszą jego wyprawą na emeryturze była wędrowka Droga św. Jakuba do Santiago de Compostela, w trakcie której – jak zapisał – opracował „plan kariery” emeryta. W dro-

dze do Composteli Ollivier odkrył, że „marsz jest bardziej ćwiczeniem duchowym niż fizycznym. Przegania czarne myśli. Kiedy stoimy na wzgórzu i obejmujemy spojrzeniem horyzont lub znajdujemy się na skraju ścieżki wijącej się wśród wrzosów, wszystkie problemy stają się względne. Odczuwałem istotę stworzenia, pozostawałem w symbiozie z naturą. Wszystkie niepokoje, które ogarnęły mnie w chwili, gdy oznajmiono mi, że muszę odejść na emeryturę, zniknęły, wpadały w błoto, po którym kroczyłem żwawym krokiem. Nogi, każdego dnia silniejsze, niosły mnie same, a ja pozostawałem w harmonii z otaczającym mnie światem i trzymałem się mocno postanowienia, że przez pierwszy miesiąc dokonam bilansu swojego życia” – tak Ollivier (tamże, s. 40–41) opisał swoje doświadczenia w książce *Życie zaczyna się po sześćdziesiątce*. W taktcie wędrówki *Camino de Santiago*, autor utwierdził się w przekonaniu, że samotne wędrowanie jest „ćwiczeniem pamięciowym”, doskonałym czasem porządkowania swojego życia, „poszukiwania czegoś lub samych siebie”, nabrania dystansu i oddania się refleksji (tamże, s. 57–58). Zauważył, że zmiana dokonała się też w ludziach, którzy czasem szli razem z nim przez jakiś czas – wystarczyła do tego droga i rozmowa. Na francuskim odcinku Drogi św. Jakuba usłyszał o dwóch młodocianych przestępcach, którzy wędrowali na *camino* w towarzystwie opiekuna. Wówczas podjął decyzję, że po powrocie z Composteli rozpocznie prace nad skłonieniem: „[...] do pieszej wędrówki młodych przestępców w krytycznym okresie ich życia”, gdyż „codzienny wysiłek i spotkania na szlaku muszą niechybnie doprowadzić ich do resocjalizacji” (tamże, s. 66). Po powrocie z *Camino de Santiago* Ollivier udał się do Belgii, gdzie spotkał się z pracownikami stowarzyszenia Oikoten. Stowarzyszenie to prowadziło już od lat 80. XX w. projekty, mające na celu wyrwanie młodych przestępców ze środowiska kryminogennego, uczenie ich samodzielności i uświadomienie im, że to głównie od nich zależy ich przyszłość. Większość projektów Oikoten organizowana była na Drodze św. Jakuba, a o skuteczności tego typu wypraw najlepiej świadczy fakt, że 60% młodocianych przestępców biorących udział w projekcie nie wróciło już na drogę przestępczości (przy danych, że 95% nastolatków w wieku poniżej 18 lat skazanych na karę więzienia, po wyjściu z zakładu karnego powraca na drogę przestępczości) (tamże, s. 66). Po powrocie z Belgii, Ollivier wyruszył w podróż swojego życia – w ciągu 3 lat przebył Jedwabny Szlak, pokonując około 12 tys. km z Turcji do Xi’an w Chinach. W przerwach pomiędzy poszczególnymi etapami tej wyprawy założył stowarzyszenie „Seuil” (próg). Głównym celem stowarzyszenia, które funkcjonuje do dnia dzisiejszego, jest realizacja projektów, mających na celu pomoc młodym ludziom, którzy popadli w konflikt z prawem. „Seuil” pomaga młodym osobom przekroczyć próg społeczeństwa, które je odrzuca – pomaga zrobić pierwszy krok na drodze wolności (www.assoseuil.org). Cała pedagogika programu polega na zaangażowaniu i motywacji młodocianych przestępców, aby zerwali z niebezpiecznymi – przestępczymi nawykami i zachowaniami. Według Olliviera odpowiednim środkiem, pozwalającym przywrócić nadzieję młodym – zagubionym osobom jest piesza wędrówka – „wysiłek, jakim jest marsz, i korzyści, jakie przynosi dla ciała i umysłu”. [...] Piesza wyprawa to gest w stronę samego siebie, poszukiwanie w sobie sił, których nam brakuje wtedy, kiedy już nikt nie potrafi przyjść nam z pomocą” (Ollivier, 2011, s. 143).

Pierwsza wyprawa opiekuna z dwoma młodymi przestępcami w ramach projektu „Seuil” została zrealizowana w 2002 r. na szlakach we Włoszech. Po kilkunastu latach realizacji przez stowarzyszenie projektów – w większości na Drodze św. Jakuba – 80% młodych, którzy odbyli ponad trzymiesięczną wędrówkę *Camino de Santiago* wraz z opiekunem, nie wróciła na drogę przestępczości. Te sukcesy stowarzyszenia „Seuil” skłoniły inne osoby do realizacji podobnych programów. Do takich należy projekt pod nazwą „Between Ages Network”, który jest realizowany na terenie Belgii, Francji, Niemiec i Włoch, a jego celem jest opracowanie alternatywnych metod i środków, mających pomóc w resocjalizacji młodych przestępców.

„Nowa Droga” – resocjalizacja na polskich odcinkach *Camino de Santiago*

Doświadczenie stowarzyszenia „Seuil” w resocjalizacji młodocianych więźniów postanowili wykorzystać również twórcy „Nowej Drogi” w Polsce. Jest to projekt realizowany od 2013 r. przez Stowarzyszenie „Postis” z Lublina, areszt śledczy w Lublinie przy współpracy i patronacie archidiecezji lubelskiej. W „Nowej Drodze” realizowane są dwa warianty wędrówki: blisko miesięczny, w trakcie którego uczestnicy przechodzą około 900 km i drugi, dwutygodniowy, około 300 km wędrówki. Obecnie realizowane są warianty dwutygodniowe.

Celem „Nowej Drogi” jest odmienienie młodego człowieka, który pielgrzymując – wędrując *Camino de Santiago* – ma wiele czasu na przemyślenie swojego dotychczasowego życia. Celem projektu jest także nauczenie „młodego” samodzielności, pokazanie innego świata – pokazanie, że są osoby, które go akceptują. Zadaniem opiekuna jest pomoc i indywidualna praca z podopiecznym, głównie przez rozmowę. Ogromnie ważne znaczenie w projekcie przypisuje się spotkaniom więźnia z mieszkańcami i duszpasterzami na szlaku, którzy często pomagają w wędrówce. Warto podkreślić, że ci młodzi więźniowie są to osoby w większości niewierzące lub wierzące, ale od wielu lat niepraktykujące. Po drodze młodzi spotykają się z bardzo pozytywnymi reakcjami ze strony mieszkańców i duszpasterzy. Połowę noclegów więzień i opiekun spędzają w obiektach duszpasterskich – w klasztorach, w parafiach, w Pustelni Złotego Lasu w Rytwianach, gdzie mają okazję porozmawiać z kapłanem, zakonnikiem, zakonnicą. Jest to dla nich bardzo ważne przeżycie duchowe. Te spotkania i rozmowy z duszpasterzami nierzadko skutkują powrotem młodego więźnia do praktyk religijnych. Bardzo pozytywne przeżycia więźnia wywołuje także otwartość i pomoc napotkanych osób na szlaku, które, dowiadując się, jaki jest cel wędrówki młodego przestępcy, wyciągają do niego pomocną rękę i życzą mu powodzenia. Jest to bardzo ważny bodziec dla młodych do dalszej wędrówki i poprawy życia.

Ważnym elementem „Nowej Drogi” jest także zapewnienie młodemu człowiekowi po ukończeniu wędrówki badania kompetencji zawodowych, skierowanie na staż, a następnie pomoc w znalezieniu pracy. W projekcie mogą brać udział zarówno mężczyźni, jak i kobiety z całego kraju. Projekt adresowany jest do osób skazanych w wieku od 19 do 29 lat. Coraz częściej uczestnicy biorący udział w „Nowej Drodze” to osoby, które miały kontakt z narkotykami lub dopalaczami albo są uzależnione od alkoholu. W więk-

szości pochodzą z trudnych rodzin, a zazwyczaj ich edukacja zakończyła się na szkole podstawowej lub gimnazjum. Bardzo często całą swoją młodość spędzili w ośrodkach wychowawczych albo w domach dziecka. Często takie osoby po zakończeniu programu nie mogą wrócić do swoich rodzin czy do dotychczasowego miejsca zamieszkania, bo albo ich nie mają, albo ich powrót do dotychczasowego środowiska groziłby ponownym wkroczeniem na drogę przestępstwa. W projekcie przewidziano więc taką sytuację, dając możliwość osobie, która ukończyła drogę, wynajęcie na początek samodzielnego lokum.

Cały projekt składa się z kilku części. Pierwszą z nich jest przygotowanie i praca psychologów z młodym więźniem. Zazwyczaj młodzi przestępcy, wybierając się w drogę, nie posiadają odpowiedniego wyposażenia i ubioru. Dlatego przed wędrowką podopieczni razem z opiekunem robią zakupy sprzętu turystycznego i niezbędnych pomocy do takiej wędrowki. Kolejnym i kluczowym etapem „Nowej Drogi” jest wielotygodniowa wędrowka „młodego” z opiekunem. Następnym etapem jest spotkanie więźnia z doradcą zawodowym i badanie umiejętności zawodowych młodego człowieka. W ostatnim etapie podopieczny zostaje przyjęty na półroczny staż, a następnie ma zagwarantowane przez rok zatrudnienie w wybranym przez siebie zawodzie. Jest to możliwe dzięki współpracy z urzędem pracy oraz licznymi pracodawcami, którzy okazują zaufanie młodym ludziom po wyjściu z zakładu karnego, przełamując w ten sposób bariery związane z zatrudnianiem osób karanych (Matuszczak, 2015).

Miesięczna wędrowka w ramach projektu „Nowa Droga” rozpoczyna się tradycyjnie u lubelskich dominikanów, a wędrowka w wariantcie dwutygodniowym w podlubelskiej Dąbrowicy. Każdy uczestnik otrzymuje jakubową muszlę. Zostaje też wpisany do *Księgi pielgrzymów* i otrzymuje uroczyste błogosławieństwo kapłana. Opiekun przebywa z podopiecznym 24 godziny na dobę i pracuje z nim indywidualnie. Zadaniem opiekuna jest towarzyszyć „młodemu” i pomagać mu w tej wędrowce. Jednym z kluczy do sukcesu „Nowej Drogi” jest współpraca młodego więźnia z opiekunem – konieczna jest obustronna wymiana. Polega ona na pomocy ze strony opiekuna, aby „młody” doszedł do celu, a ze strony młodocianego przestępcy na jego zaangażowaniu w wędrowkę. Bez tej wymiany – jak podkreśla Ollivier – wyprawa się nie uda. Przez cały czas drogi były skazani ma też możliwość kontaktu z grupą wspierającą, w skład której wchodzi m.in. psycholog czy kierownik wyprawy.

Dla młodocianych więźniów udział w projekcie „Nowa Droga” jest wyprawą życia. Dla większości z nich jest to pierwsza tego typu piesza wędrowka w życiu. Często pierwszy raz mają okazję zwiedzić Sandomierz, Wiślicę i Kraków. Dziennie „młody” z opiekunem przechodzą od 20 do 35 km, co, okazuje się, nie jest łatwym zadaniem, gdy na plecach ma się plecak, który waży ponad 10 kg. Dlatego często przychodzą kryzysy, zniechęcenie spowodowane bólem, ciężarem plecaka, warunkami atmosferycznymi. Jak sami podkreślają – najgorsze są pierwsze dni, kiedy nieprzyzwyczajony do takiego wysiłku organizm buntuje się. Trudnością jest także „zmaganie z samym sobą” oraz próba opracowania planu na życie po wyjściu z za krat, kiedy zaczyna się wszystko od „zera”. Projekt „Nowej Drogi” uświadamia młodym, że gdy zaczyna się jakiegokolwiek działanie, trzeba je skończyć – trzeba być silnym, omijać przeszkody, nie zniechęcać się i iść dalej” (na podstawie wywiadów z „młodymi”). Według osób uczestniczących w projekcie, jed-

nym z najważniejszych atutów tej wędrowki jest uświadomienie sobie, że „można i trzeba wyjść z tej szarej rzeczywistości przestępczej – kryminalnej i rozpocząć nowe życie”.

Przejście przez „młodego” kilkaset kilometrów w Polsce, a w przypadku projektów realizowanych w krajach Europy Zachodniej ponad 1,6 tys. kilometrów w ciągu 100 dni (bez telefonu), jest więc ogromnym sukcesem przede wszystkim dla niego. Jak często mówią po zakończeniu drogi – „kiedy wyszedłem na drogę byłem »borsukiem«, kiedy wróciłem jestem bohaterem!” (www.assoseuil.org). Istotne jest zatem docenienie tego „wyczynu” ze strony opiekuna oraz najbliższych.

Zakończenie

Zapoczątkowana we Francji przez Olliviera „metoda progowa” uważana jest za jedną (i nie jedyną) z oryginalnych i skutecznych resocjalizacji młodych przestępców. Obecnie projekty wędrowek edukacyjnych i resocjalizacyjnych realizowane są już nie tylko we Francji, lecz także w Niemczech, Polsce, Szwajcarii, Włoszech, na Węgrzech oraz w Korei Południowej. Przeprowadzone badania z grupą „młodych” uczestniczących w tych projektach we Francji wykazały, że ponad 70% caminowiczów, którzy ukończyli wędrowkę, wyraźnie poprawiło swoje zachowanie (<https://assoseuil.org/actions/les-r-sultats/>).

W Polsce (stan na maj 2019 r.) „Nową Drogę” z Lublina do Krakowa ukończyło 70 par (opiekun wraz z podopiecznym). Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że projekt jest również bardzo udaną formą resocjalizacji. Osoby, które zrealizowały program, są jeszcze jakiś czas pod dyskretną opieką. Tylko 6 osób biorących udział w programie wróciło ponownie do zakładu karnego, natomiast statystyki podają, że „normalnie” aż 6 osób na 10 wraca ponownie za kratki po wyjściu na wolność. Z perspektywy prawie 7 lat działalności programu widać, że większości z nich udało się ułożyć życie na nowo. Znaleźli dobrą pracę, założyli rodziny, rozwijają swoje pasje, kończą szkoły.

„Czy można nie wyciągnąć ręki do nastolatków przeżywających kryzys?” – pyta Ollivier na zakończenie swej powieści *Życie zaczyna się po sześćdziesiątce*. I następnie odpowiada: „Jeśli chociaż jeden z nich został uratowany, oznacza to, że nasze wysiłki nie poszły na marne” (Ollivier, 2011, s. 143).

Bibliografia

- Alarcón, E. (2018). Grób św. Jakuba: początki. W: P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Duchowość i przestrzeń w kontekście Camino de Santiago*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”.
- Gaworecki, W. (2010). *Turystyka*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Jackowski, A., Sołjan, I. (2008). Pielgrzymki do Santiago de Compostela w czasie i przestrzeni. W: A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”.
- Jan Paweł II. (1982). Akt Europejski. *L'Osservatore Romano*, wydanie polskie, 2(38), 29.
- Matuszczak, J. (2015). Nowa Droga – na szlaku św. Jakuba. W: P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, teraźniejszość i przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”.

- Maak, K. (2010). *Der Jakobsweg als Faktor touristischer Entwicklung in ländlichen Regionen. Castilla y León und Brandenburg im Vergleich*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Mróz, F. (2015). Droga św. Jakuba w Polsce – geneza i rozwój – w 10. rocznicę otwarcia pierwszego szlaku jakubowego. W: A. Wyrwa (red.), *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego (wydanie II)*. Lędzica: Muzeum Pierwszych Piastów na Lędzicy.
- Mróz, F. (2016a). Znaczenie europejskich szlaków pielgrzymkowych w budowaniu tożsamości Europy – przeszłość i teraźniejszość. W: M.C. Hastetter, M. Ostrowski (red.), *Pielgrzymi, drogi, święte miejsca. Duszpasterstwo w kontekście podróży*. Kraków – Trumau: Wydawnictwo UNUM.
- Mróz, F. (2016b). Youth pilgrimages along pilgrimage routes in Europe. W: J. Stala, A. Porębski (red.), *World Youth Days. A Testimony to the Hope of Young People*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II.
- Mróz, F. (2017). How has Camino developed? Geographical and Historical Factors behind the Creation and Development of the Way of St. James in Poland. W: E. Alarcón, P. Roszak (red.), *The Way of St. James: Renewing Insights*. Navarra: Ediciones Universidad de Navarra.
- Mróz, F., Mróz, L. (2012). Droga św. Jakuba – Camino de Santiago – najpiękniejsza droga świata. W: S. Cader, T. Kowalik (red.), *Beskidzkie dziedzictwo*. Szczyrk: Wydawnictwo „Beskidzkiego Instytutu Nauk o Człowieku”.
- Mróz, L. (2019). *Droga św. Jakuba w Polsce*. Rzeszów: Wydawnictwo Edytorial.
- Murray, M., Graham, B. (1997). Exploring the Dialectics of Route-Based Tourism: The Camino de Santiago. *Tourism Management*, 18, 513–524.
- Ollivier, B. (2011). *Życie zaczyna się po sześćdziesiątce*. Paryż: Wydawnictwo Literackie.
- Onorato, G., Rizzi, P. (2017). Il turismo culturale e la Via Francigena. W: G. Onorato, P. Rizzi (red.), *Turismo, Cultura e Spiritualità. Riflessioni e progetti intorno alla Via Francigena*. Milano: EDUCatt.

Netografia

- www.assoseuil.org [dostęp: 25.02.2019].
- www.nowadroga.eu [dostęp: 25.02.2019].
- www.oficinadelperegrino.com/estadisticas/ [dostęp: 01.03.2019].
- www.whc.unesco.org/en/list/669/ [dostęp: 25.02.2019].

NEW WAY – RESOCIALIZATION ON THE CAMINO DE SANTIAGO

Abstract

Camino de Santiago, or the Way of St. James, is a pilgrimage route which has existed for more than 1,000 years and leads to the Shrine of St. James in Santiago de Compostela. Currently, it is the best-known pilgrimage and cultural route in Europe. It is often referred to as the “most beautiful road in the world” or the “main street in Europe”. The Way of St. James has been used in prisoner resocialization schemes for many years in Western Europe and since 2013 also in Poland. “New Way” is an innovative project consisting of a two-week pilgrimage of a prisoner who straight from the penitentiary sets out along with the guardian on the Way of St. James from Lublin to Krakow. The aim of the program is to change a young person who, while walking for more than 400 km along *Camino de Santiago*, has a lot of time to think about his previous life. The task of the guardian is to offer assistance and individual work with the prisoner. Great importance in the project is attributed to the meetings of the prisoner with residents and pastors, who often help on the pilgrimage. An important element of the „New Way” is also to provide young person, after completing the *Camino*, study of professional competence, referral to an internship and then help in finding a job.

Keywords: The Way of St. James, *Camino de Santiago*, New Way, pilgrimage, resocialization